

9. Soroker, Ja. L. (2012), *Ukrainska pisennist u muzytsi klasykiv : sprobа doslidzhennia : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Ukrainian singing in the music of the classics: an attempt of research: a textbook for students of higher educational institutions], translation and streamlining, introductory article by V. Grabovsky, Vinnytsia, NOVA KNYHA. (in Ukrainian).

УДК 783.2

Іван Міщенко

ЛІТУРГІЙНІ ТЕКСТИ ПРАЗНИКА ПРЕОБРАЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІЗАНТІЙСЬКОГО БОГОСЛУЖІННЯ

У статті досліджено особливості розвитку гимнографічних текстів служби Преображення в контексті розвитку візантійського богослужіння. Розглянуто грецькі, грузинські та слов'янські літургійні ненотовані збірники. Охарактеризовано процес формування візантійського уставу шляхом синтезу катедральних і монаших літургійних традицій.

Ключові слова: візантійський обряд, типікон, Ядгари, служба Преображення.

Іван Мищенко

ЛИТУРГИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ ПРАЗДНИКА ПРЕОБРАЖЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ВИЗАНТИЙСКОГО БОГОСЛУЖЕНИЯ

В статье исследованы особенности развития гимнографических текстов службы Преображения в контексте развития византийского богослужения. Рассмотрены греческие, грузинские и славянские литургические ненотованные сборники. Охарактеризован процесс формирования византийского устава путем синтеза кафедральных и монашеских литургических традиций.

Ключевые слова: византийский обряд, типикон, Ядгари, служба Преображения.

Ivan Mishchenko

LITURGICAL TEXTS OF THE FEAST OF THE TRANSFIGURATION IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF BYZANTINE RITE

The question of the repertoire of the feast service is an important part of its liturgical and musical essence study, which needs first source material. Orthodox worship had different stages of development and was imprinted in the hymnography and church statutes. Diversity of liturgical material needed arrangement and creating of the clear mechanisms of its alternation, complementarity. A certain order was formed within both a separate service, as well as daily, weekly and annual cycles. The issue of the statute, the rules of the organic combination of different genres material is fundamental when considering hymnography drama. After all, it defined not only the content and order of chants in liturgical collections but also testified about certain liturgical practices of certain Christian communities or local territory, whence comes one or another manuscript. Feast of the Transfiguration belongs to a series of Lord's holidays to which Modern Greek and Slavic euchology attribute little evening liturgy, evening liturgy with lithium and the blessings of bread, Morning Liturgy and liturgy. However, a retrospective analysis of Typicon, tropolohion, euchology, and noted liturgical collections illustrates the long process of forming the repertoire of the feast service in different regions of the Byzantine rite distribution.

The oldest liturgical collection containing the hymnography material of Jerusalem worship of before iconic period is ancient Yadgari – translation of Greek Lectures and Tropolohion on Georgian language, made in the VIII – beginning of IX century. A complete list of ancient Yadgari published in 1980 under the guidance of Helen Metreveli, Ts. Chankyeva and L. Hevsuriani, likened by its structure to Lectionary of Jerusalem Church, which contained psalms and monstrophones – troparion. The analysis of the poetic troparion of Jerusalem lecture, which in a small amount is preserved in the Greek version, certifies its use as rhythmic patterns for writing the verse of the early Byzantine hymnographers. With regard to the canons, the Georgian translators of Tropolicon follow the verbal translation, neglecting the syllabic and tonic principles of Greek poetry. The liturgical poetry of the Byzantine rite, as well as the rubric, regulating its use, was formed within the Antiochian liturgical tradition. Among the prayer practices of local Christian apostolic communities of Asia Minor and Palestine such centers gradually emerged as temple of St. Sophia in Constantinople, Monastery Theodore Studite, Temple of Resurrection in Jerusalem, monastery of St. Sava and Athos. Each of these main cores of ceremonial “fermentation” created new forms of worship and transformed, supplemented already existing ones guided mostly by the requires of time and place.

Key words: byzantine rite, Typicon, Yadgari, feast service of the Transfiguration

Церкви візантійського обряду впродовж свого існування сформували великий пласт літургійно-богословської поезії, що поруч із псалмодією лягли в основу богослужінь добового кола. Корпус празничних гімнографічних текстів, тісно поєднаних з музикою, змінювався відповідно до розвитку самого богослужіння, яке відповідало на запити катедральної та монашої спільнот. Розуміння принципів поєднання різножанрового літургійного матеріалу уможливує розвиток візантійського обряду – невід’ємної складової української культурної спадщини.

Публікацією й аналізом найдавніших пам’яток з гімнографічним матеріалом, що зберігся у кількох списках грузинського Ядгарі, завдячуємо К. Кекелідзе [4] та Е. Метревелі [5]. Переклад частини цих текстів (серед яких і піснеспіви Преображення) французькою здійснив Шарль Рену [19–20]. Розвитку візантійського обряду, зокрема літургійних текстів та збірників, присвячені праці таких науковців, як М. Скабаланович [11], А. Никифорова [6], А. Дмитрієвський [2–3], Р. Тафт [13], А. Пентковський [7–9], В. Рудейко [10], Х. Ганнік [16] та ін.

Мета статті – простежити етапи розвитку репертуару празника Преображення в контексті змін уставних рубрик візантійського богослужіння.

Питання репертуару служби празника є важливою складовою вивчення його богослужбово-музичної сутності. Православне богочитання проходило різні етапи розвитку й закарбовувалось у гімнографії та церковних уставах. Багатоманіття літургійного матеріалу потребувало впорядкування та створення чітких механізмів його чергування, взаємодоповнення. Певний порядок формувався як в межах окремої служби, так і добового, тижневого та річного циклів. Питання уставу, правил органічного поєднання різножанрового матеріалу є фундаментальним при розгляді гімнографічної драматургії. Адже це визначало не лише зміст і порядок піснеспівів у літургійних збірниках, а й свідчило про ті чи інші богослужбові практики певних християнських громад або локальної території, звідки походить той чи інший рукопис.

Празник Преображення належить до господських празників, яким сучасні грецькі та слов’янські мінеї приписують малу вечірню, вечірню з литією і благословенням хлібів, утрєню та літургію. Проте ретроспективний аналіз типіконів, тропологонів, міней, нотованих літургійних збірників ілюструє тривалий процес формування репертуару служби празника в різних регіонах поширення візантійського обряду.

Найдавнішим літургійним збірником, що містить гімнографічний матеріал ерусалимських богослужінь доіконоборчого періоду, є Давній Ядгарі – переклад грецького Лекціонарія і Тропологіона грузинською мовою, виконаний у VIII – на початку IX століть. Грецький оригінал збірника не зберігся, однак вміщені тут гімнографічні тексти IV–VIII ст. свідчать про те, що “ймовірно грецький прототип Ядгарі підготував ґрунт для сплеску гімнографічної творчості, який відображений у працях відомих палестинських церковних

піснетворців VIII ст.” [14, с. 422]. Повний список Давнього Ядгарі, опублікований 1980 року під керівництвом Єлени Метревелі, Ц. Чанкієвої та Л. Хевсуріані, за структурою уподібнений до Лекціонарія Єрусалимської церкви, до якого належали псалми та монострофні гимни – тропарі. Цей збірник, на думку Антона Баумштарка й Корнелія Кекелідзе, остаточно сформувався в VII ст. і ліг в основу Тропологіона, що містить уже й багатострофні гимни (стихири, канони), поява яких стала поштовхом до витворення збірника нового зразка [4, с. 423]. У видання Давнього Ядгарі увійшли рукопис лаври св. Сави IX ст. (H-2123)¹ та кілька редакцій Тропологіона Sin 18, Sin 40, Sin 41, Sin 34, Sin 26, Sin 20 [6, с. 18]. Аналіз поетичних тропарів єрусалимського Лекціонарія, котрі в невеликій кількості збереглися у грецькому варіанті, засвідчує використання їх як ритмічних моделей для написання стихир ранньовізантійськими гимнографами. На це вказує, зокрема, інтеграція моностроф у стихири (здебільшого як першої строфи) [5, с. 925]. Трапляються випадки використання кількох монострофних тропарів у одній стихирі. Стосовно канонів, то грузинські перекладачі Тропологіона дотримувалися дослівного перекладу, нехтуючи при цьому силабо-тонічними засадами грецької поезії. Зовсім інший підхід бачимо в грузинських ірмологіонах, де максимально збережено метро-ритмічний малюнок грецького відповідника [5, с. 927–928].

Репертуар служби Преображення в Давньому Ядгарі представлений близько 40 гимнами, відомими у трьох різних списках – H-2123, Sin 18, Sin 40. З усього багатоманіття гимнографічного матеріалу лише три стихири знаходимо в грецьких відповідниках: дві на *Господи воззвах* (Προ του Σταυρου σου, εις ορος υψηλον μεταμορφωθεις) та стихира, що сьогодні вже не входить до служби Преображення, а є в Тріоді Σε τον εκ Πατρος αχρονως. Упродовж останніх років грузинські тексти Давнього Ядгарі перекладено французькою мовою. Останні доробки у цій сфері належать Шарлю Рену (Charles Renoux), який переклав гимни Воскресіння Христового із синайської колекції рукописів – Sin 40, Sin 41 та Sin, 34 [19] а також гимни Преображення [20, с. 527–539].

Літургійна поезія візантійського обряду, як і рубрики, що регламентували її використання, сформувались у межах антиохійської літургійної традиції. З-поміж молитовних практик локальних християнських апостольських спільнот Малої Азії та Палестини поступово виокремилися такі центри, як *Константинополь*: храм св. Софії, де в IX ст. вже сформувався так званий катедральний тип богослужінь (Устав Великої церкви²), що містив свої синаксар, лекціонар, евхаристійний чин, евхологійон і катедральний часослов (ασματικη ακολουθια) [13, с. 64–67]; монастир Теодора Студита (+ 826), який у IX ст. поєднав монаший саваїтський часослов з катедральним [13, с. 85]; *Єрусалим*: храм Воскресіння³ монастир св. Сави, що зазнав гимнографічного розквіту в VIII – першій половині IX ст. завдяки Андрею Критському, Йоанові Дамаскину, Косьмі Маюмському, вихованих у сирійській літургійній традиції та, ймовірно, ознайомих з її поетичними жанрами (мадраш, согіте, мемра й ін.), і Теофанові Граптосу (+847); з кін. X ст. – *Афон*: Діатипос Атанасія Афонського з Великої лаври⁴, що взорувався на Іпотипос Теодора Студита⁵ та готував ґрунт для формування нового літургійного уставу, занотованого у Діатаксісі ігумена Великої лаври, а згодом патріарха Філотея Коккіна (+1379). Кожен з цих головних осердь обрядового “бродіння” творив нові форми богошанування і трансформовав, доповнював уже наявні, керуючись, здебільшого, вимогами часу та місця. Починаючи з VIII ст., саваїтська поезія, збережена в одножанрових літургійних

¹Вперше детальний опис цього рукопису (включно з вказівкою гласів) опублікував Корнелій Кекелідзе у праці “Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение. Тифлис 1908”. На жаль, сторінки, що містять празник Преображення, не описані (арк. 207 зв. 211), лише на арк. 207 є примітка про цей празник. Див.: К. Кекелідзе [4, с. 368].

²Найдавніші відомі нам списки Типікону св. Софії в Константинополі датуються кін. IX ст. (рук. Patmos 266), X ст. (рук. St. Crucis 40) та XI ст. (cod. Dresde A 104). Детальніше про це див.: А. Дмитрієвський [3, с. 1–163]; К. Акентьев [1].

³Типікон Єрусалимської церкви Воскресіння з 1122 року (рук. St. Crucis 43) опублікував Атанасій Пападопулос-Керамес: Παπαδόπουλος-Κεραμέυς Α. Αναλέκτα ιεροσολημιτικής σταχυολογίας ή συλλογή ανεκδότων. Πετρούπολη 1894, σ. 1–254.

⁴Грецький текст Διατύπωσις опублікований Алексієм Дмитрієвским: А. Дмитрієвський [3, с. 238–256].

⁵Текст Υποτύπωσις див.: А. Дмитрієвський [3, с. 224–238].

книгах (збірки канонів, стихир, кондаків, тропарів і катизм), була “кодіфікована у візантійських антологіях змінних молитов добового (октоїх), великопосно-пасхального (тріодь) та нерухомого (мінея) кіл богослужбового року” [13, с. 85–86].

Перші розвинені типікони відомі з XI століття Це – студитський типікон патріарха Алексія та Єрусалимський типікон, згадки про який містяться в Тактиконі Нікона Чорногорця [16]. Єрусалимський устав¹ (Типікон лаври св. Сави²), що виник у першій половині XI ст. в результаті синтезу студійського синаксаря і палестинських монаших практик (уставу монастиря св. Сави), швидко поширився в Антіохії та Константинопольському патріархаті (з 1088 року – в монастирі Йоана Богослова на о. Патмос, із XIII ст. – у монастирі Лазаря на г. Галесій та в усій Нікейській імперії, а з 1261 року регламентував порядок богослужінь Студійського монастиря в Константинополі та храму Святої Софії). З XIII ст. Єрусалимський устав застосовували також на Афоні³; він пройшов низку редакцій⁴ і доповнень, формуючи так званий новосаваїтський літургійний тип, що невдовзі став основним у церквах візантійського обряду. Перше друковане видання Єрусалимського типікону вийшло у Венеції 1545 року. Він складається з п'яти частин: уставно-дисциплінарна, місяцеслов, тріодь, Маркові глави і додаткові статті [11, с. 488].

Серед рукописної спадщини Єрусалимського уставу особливо цікавим є Типікон св. Сави (Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα) ms. Lesbiacus Leimonos 88 [18, с. 78–79] з монастиря св. Ігнатія (Μόνη Ἐσκιώνος) на острові Лесбос біля побережжя Малої Азії. Рукопис датований XIV ст. і містить 214+і. аркушів. Тут, в мінейній частині, знаходимо також чинопослідування на празник Преображення (арк. 97 зв.–99).

Незважаючи на монаший характер богослужінь святогорського Типікону (новосаваїтського уставу), він став головним як для монаших, так і для катедральних храмів грецького й слов'янського православного простору, починаючи з XIV століття. Варто зауважити, що від XI до XIV ст. вагому роль у літургійному житті Константинополя відіграв устав патріарха Алексія (+1043) (ктиторський типікон і богослужбовий синаксар), що він уклав для монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Цей устав акумулював богослужбові практики Студійського монастиря і ліг в основу слов'яно-руського уставу Києво-Печерської лаври під назвою Студитсько-Алексіївський устав (САУ) [9, с. 5], замінивши вживаний тоді устав константинопольського монастиря св. Георгія в Манганах (автор Константин Мономах) [12, с. 120–121; 9, с. 23]. Відомі сім рукописів, що містять розширену або часткову редакцію САУ⁵. Найповніший список є в рук. Син. 300. Переклади слов'янською в різних редакціях розпочалися з першої половини XIV століття. Новітнє видання типікона Єрусалимського типу здійснив відомий грецький літургіст першої половини XX ст. Георгій Ріга (1888–1961) [21].

Ще одним джерелом, що проливає світло на літургійне благочестя монастирських спільнот Константинополя XI–XII ст., є богослужбовий синаксар та ктиторський типікон монастиря Пресвятої Богородиці Благодійниці (Евергетидський). Ці два збірники становили, ймовірно, одну книгу та були результатом праці ігумена Темотея. Впродовж XX століття наукове співтовариство провело низку цінних досліджень цього матеріалу. Зокрема, були виявлені спільні елементи з Патмоським списком Типікону Великої Церкви, синаксарем

¹ Найдавніша редакція Єрусалимського типікону збереглася в сирійському рукописі XIII ст. Sinai syriac 136. “Використання Єрусалимського типікону не вносило якихось кардинальних змін у перебіг богослужінь в монастирях Малої Азії, оскільки в основі тексту знаходився Студійський синаксар константинопольського походження. Різниця полягала, головним чином, в наявності або відсутності всенічного бдіння [αγρυπνία], а також незначних розбіжностей в календарі та в гимнографії”. Див: А. Пентковський [8, с. 77–87].

² Устав, що, згідно з переданням, був написаний св. Савою в VI ст., не зберігся, тому йдеться про новосаваїтський устав.

³ Зокрема, в 1200–1208 рр. св. Сава Сербський упроваджував його в Хиландарському монастирі.

⁴ Рукописні та друковані джерела вказують на шість редакцій типікону монастиря св. Сави: Єрусалимську, Єрусалимсько-Константинопольську, Синайську, Трапезундську, Сербо-Болгарську, Венеційську друковану. Детальний опис рукописів див.: А. Дмитрієвський [3, с. 1–508].

⁵ ГТГ К-5349, Соф. 1136, КОКМ 20359, Син. 330, Хлуд. 16-д, Барс. 1153; див. описи: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI-XIII в.* Москва 1984 / Пентковський А. *Типікон патріарха Алексія Студита в Византиї і на Русі*, с. 40.

Алексія Студита (порядок читань); в основі Евергетидського синаксаря (ЕС) була використана перша редакція Студійського синаксаря. Пояснення на празник Благовіщення, що міститься в ЕС, підтверджує літургійні з'язки з таким монашим центром Малої Азії, як Олімп у Віфінії¹. Є тут і рубрики палестинського походження: празничні блаженні на Літургії, на воскресній та празничній утрени після катизм виконують Поліелей, спів 17 катизми (Непорочні) з воскресними тропарями. Однак немає тут палестинських агріпній (велика вечірня з литією та благословенням хлібів). Цей матеріал, а також низка особливостей синаксаря дали підстави Олексієві Пентковському твердити, що при написанні уставу Евергетидського монастиря упорядник взорувався також на устав монастиря Воскресіння на горі Галесій біля Ефесу, що функціонував за Діатиписом Лазаря Галесійського (+1053) [7, с. 76–79]. Типікони ктиторських монастирів Константинополя XI–XII ст. (Евергетидський, монастиря Христа Пантократора, Христа Чоловіколюбця, Богородиці Благодатної і Типікон Алексія Студита) ілюструють механізм формування цього виду книг, що, на відміну від богослужбового синаксаря, були юридичними документами:

“Основна увага ктитора була спрямована на створення ктиторського типікону, який був юридичним документом і визначав статус, організацію, функціонування й матеріальне забезпечення монастиря. Тексти, що містять опис монашої трапези, богослужіння, поставлення ігумена та посадових осіб, зазвичай, брали з уставу монастиря, вибраного в якості зразка. Наприклад, при укладанні типіконів монастирів Христа Чоловіколюбця та Богородиці Благодатної використовувався текст Евергетидського типікону, а при укладанні Пантократорського типікону і Типікону Алексія Студита використовувались тексти студійського походження” [7, с. 87].

Активне запозичення літургійного матеріалу з одних духовних центрів іншими, що спостерігаємо на прикладі Евергетидського уставного корпусу та ктиторських типіконів, підтвержує думку о. Василя Рудейка про те, що “хоч би скільки ми намагалися знайти “ідеальний” катедральний чи монаший обряд тої чи іншої традиції, ми приречені на необхідність узагальнень і постійної апеляції до “винятків” зі створеного нами правила” [10, с. 76].

При вивченні уставних практик Афону XV–XIX ст. доцільно виокремити велику групу так званих святогорських рукописних типіконів, що продовжують літургійну традицію тієї чи іншої обителі та послуговуються своїми літургійними збірниками, відмінними від класичних друкованих уставів [2, с. 79–87]. У грецькому катедрально-парафіальному середовищі сформувалося чинопослідування, наближене за змістом до уставу Студійського чи св. Софії, проте в основному базоване на Єрусалимському уставі. Типікон, що його уклав протопсалт Великої церкви Христової Константин та опублікували в Константинополі 1838 року, на відміну від монашого Єрусалимського уставу, не має вказівок щодо малої вечірні, часів та литії на великій вечірні; відсутня й літургійно-дисциплінарна частина. Також знаходимо тут низку особливостей мінейного циклу [11, с. 492–494]. 1888 року вийшла оновлена редакція збірника під редакцією протопсалта Віолакиса [15].

Найповніший репертуар служби Преображення, вміщений у друкованих грецькій та слов'янській Августівських мінеях, упорядкований за Єрусалимським уставом.

Отже, на основі аналізу джерел ми змогли дослідити особливості розвитку гимнографічних текстів служби Преображення в контексті розвитку візантійського богослужіння, розглянути грецькі, грузинські та слов'янські літургійні ненотовані збірники, а також охарактеризувати процес формування візантійського уставу шляхом синтезу катедральних і монаших літургійних традицій.

¹На горі Олімп у Віфінії, де у VIII–X ст. діяли десятки монастирів, перебували також свв. Кирило та Методій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акентьев К. Типикон Великой Церкви Cod. Dresde A 104 / К. Акентьев. – Санкт-Петербург, 2009. – 161 с.
2. Дмитриевский А. Богослужение на Афонѣ и въ Константинополѣ. Святогорскій (Афонскій) Типиконъ / А. Дмитриевский // Руководство для сельскихъ пастырей. – Київ, 1887. – № 3. – С. 79–87.
3. Дмитриевский А. Описание литургическихъ рукописей. Тутика / А. Дмитриевский. – Київ, 1895 – Том 1. – 912 с.
4. Кекелидзе К. Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение / К. Кекелидзе. – Тифлис, 1908. – 515 с.
5. Метревели Е. Древнейший Иадгари / Е. Метревели. – Тбилиси, 1980. – 942 с.
6. Никифорова А. Из истории миней в Византии / А. Никифорова. – Москва, 2012. – 396 с.
7. Пентковский А. Евергетидский монастырь и императорские монастыри в Константинополе в конце XI – начале XII века / А. Пентковский // Византийский временник. – Москва, 2004. – Том 63 (88). – С. 76–88.
8. Пентковский А. Иерусалимский типикон в Константинополе в Палеологовский период / А. Пентковский // Журнал московской патриархии. – Москва, 2003. – № 5. – С. 77–87.
9. Пентковский А. Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси / А. Пентковский. – Москва, 2001. – 443 с.
10. Рудейко В. Христос посеред нас. Впровадження в літургійне богослов'я Церков візантійської традиції / В. Рудейко. – Львів, 2015. – 284 с.
11. Скабаланович М. Толковый Типикон / М. Скабаланович. – Київ, 1910. – 494 с.
12. Спасский С. Полный месяцеслов Востока: восточная агиология / С. Спасский. – Москва, 1997. – 732 с.
13. Тафт Р. Візантійський обряд. Коротка історія / Р. Тафт. – Львів, 2011. – 136 с.
14. Хевсуриани Л. Иадгари / Л. Хевсуриани // Православная энциклопедия. – 2009. – Том 20. – С. 419–424.
15. Βιολάκης Γ. Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ομοῖον καθὲ ὄλα / Γ. Βιολάκης. – Ἀθήναι, 1888.
16. Hannick Ch., Plank P., Lutzka C., Afanas'eva T. Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge. Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jh. / Ch. Hannick, P. Plank, C. Lutzka, T. Afanas'eva. – Т. 1–2. – Freiburg i. Br. : Weiher, 2014. – 1276 s.
17. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α. Αναλέκτα ιεροσολημιτικής σταχυολογίας ή συλλογή ανεκδότων / Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς. – Πετρούπολη, 1894. – 540 σ. *Analekta hierosolymitikēs stachilogias: hē, Syllogē anekdotōn.*
18. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α. Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἥτοι γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὑρισκομένων ἑλληνικῶν χειρογράφων / Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς. – Т. 1. – Κωνσταντινούπολη, 1884. – 212 σ.
19. Renoux Ch. Les Hymnes de la Résurrection II. Hymnographie liturgique géorgienne. Texte des manuscrits Sinai 40, 41 et 34 / Ch. Renoux. – *Patrologia orientalis.* – Т. 51. – Brepols : Turnhout/Belgique, 2008.
20. Renoux Ch. L'Hymnaire de saint-Sabas (V–VIII siècle) / Ch. Renoux. – *Patrologia orientalis.* – Т. 53. – Brepols : Turnhout/Belgique, 2015.
21. Ρήγα Γ. Τυπικὸν / Γ. Ρήγα. – Θεσσαλονίκη, 1994. – 881 σ.

REFERENCES

1. Akent'ev, K. (2009), *Tipikon Velikoy Tserkvi* [The Typicon of the Great Church], St. Petersburg. (in Russian).
2. Dmitrievskiy, A. (1887), Divine service on Athos and Constantinople. Agion Oros (Athos) Typicon, *Rukovodstvo dlya sel'skikh pastyrey* [A Guide for rural priests], vol. 1, Kyiv, pp. 79–87. (in Russian).
3. Dmitrievskiy, A. (1887), *Opisanie liturgicheskikh rukopisey. Tipika* [Description of liturgical manuscripts. Tipika], Vol. 1, Kyiv. (in Russian).
4. Kekelidze, K. (1908), *Liturgicheskie gruzinskie pamyatniki v otechestvennykh knigokhranilishchakh i ikh nauchnoe znachenie* [Liturgical Georgian monuments in the national book depositories and their scientific significance], Tiflis. (in Russian).
5. Metreveli, E. (1980), *Drevneyshiy Iadgari* [The Oldest Iadgari], Tbilisi. (in Georgian, in Russian).
6. Nikiforova, A. (2012), *Iz istorii minei v Vizantii* [From the History of Menaion in Byzantium], Moscow. (in Russian).
7. Pentkovskiy, A. (2004), Evergetid monastery and imperial monasteries in Constantinople at the end of XI – the beginning of XII century, *Vizantiyskiy vremennik* [Byzantine magazine], vol. 63, Moscow, pp. 76–88. (in Russian).
8. Pentkovskiy, A. (2003), Jerusalem typicon in Constantinople in the Palaeologian period, *Zhurnal moskovskoy patriarkhii* [Journal of the Moscow Patriarchate], vol. 5, Moscow, pp. 77–87. (in Russian).
9. Pentkovskiy, A. (2001), *Tipikon patriarkha Aleksiya Studita v Vizantii i na Rusi* [The Patriarch Alexy Studit's Typicon in Byzantium and Rus'], Moscow. (in Russian).
10. Rudeiko, V. (2015), *Khrystos posered nas. Vprovadzhennia v liturhiine bohoslovia Tserkov vizantiiskoi tradytzii* [Christ is in the middle of us. Implementation of the liturgical theology of the Churches of the Byzantine tradition], Lviv. (in Ukrainian).
11. Skabalanovich, M. (1910), *Tolkovyy Tipikon* [Interpretation Tipikon], Kyiv. (in Russian).
12. Spasskiy, S. (1997), *Polnyy mesyatseslov Vostoka: Vostochnaya agiologiya* [Full Menologium of the East: Eastern hagiology], Moscow. (in Russian).
13. Taft, R. (2011), *Vizantiyskiy obriad. Korotka istoriia* [Byzantine rite. Brief history], Lviv. (in Ukrainian).
14. Khevsuriani, L. (2009), Iadgari, *Pravoslavnyaya entsiklopediya* [Orthodox encyclopedia], vol. 20, pp. 419–424. (in Russian).
15. Biolakis G. *Tipikon tis Megalis tou Khristou Ekklesias* [The Tipikon of the Great Church of Christ], Athene. (in Greek).
16. Hannick, Ch., Plank, P., Lutzka, C. and Afanas'eva, T. (2014), *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge. Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jh.* [The Taktikon of the Nikon from the Black Mountain. Greek text and church slavonic translation of the 14th century], Freiburg i. Br., Weiher. (in German).
17. Papadopoulos-Kerameus, A. (1894), *Analekta ierosolimitikis stakhiologias* [Selected works of the Jerusalem collection], Petroupoli. (in Greek).
18. Papadopoulos-Kerameus, A. (1884), *Maurogordateios Bibliothiki: itoi genikos perigrafikos katalogos ton en tais ana tin Anatolin bibliothikais euriskomenon ellinikon kheirografon* [Mavrogordateos Library: a general descriptive list of Greek manuscripts that were found in the Eastern Library], Constantinople. (in Greek).
19. Renoux, Ch. (2008), *Les Hymnes de la Résurrection II. Hymnographie liturgique géorgienne. Texte des manuscrits Sinai 40, 41 et 34* [The Hymns of the Resurrection II. Georgian liturgical hymnography. Text of Sinai manuscripts 40, 41 and 34], Brepols, Turnhout/Belgique. (in French).
20. Renoux, Ch. (2015), *L'Hymnaire de saint-Sabas (V–VIII siècle)* [The hymnary of St. Sabas (V–VIII century)], Brepols, Turnhout/Belgique. (in French).
21. Riga, G. (1994), *Tipikon* [Tipikon], Thessalonike. (in Greek).